

Наталія Данилевич, к. е. н.

Львівський національний університет імені Івана Франка, Україна

УПРАВЛІННЯ СОЦІОЕКОЛОГІЧНИМИ ПРОЦЕСАМИ В УКРАЇНІ: ІННОВАЦІЙНІ НАПРЯМКИ

Nataliia Danylevych, PhD in Economics

Ivan Franko National University of Lviv, Ukraine

MANAGEMENT BY SOCIO-ECOLOGICAL PROCESSES IN UKRAINE: INNOVATIVE DIRECTIONS

The article develops and proposes for improvement of the organizational structure of management of socio-ecological processes in Ukraine: to establish a coordination and information center on ecologically balanced development of the economy under the Cabinet of Ministers of Ukraine, the State Committee for the development of environmental norms and norms of nature management, the Scientific and Production Council on issues of environmentally balanced development of territories; strengthen public monitoring and control, and develop community organizations for environmental expertise that would collect and analyze information to ensure effective management of socio-ecological processes.

The problem of systematic and complete conservation of the environment and the existence of nature is of utmost importance to mankind. The aim of the study is long-term, environmentally acceptable economic development, as well as the development of such relationships in a society that, while meeting the needs of the present generation, will not jeopardize the right and ability of future generations to choose the path of their development. Effective environmental protection can only be achieved at European and global levels. Therefore, we support a consistent and compulsory policy on management of socio-ecological processes and innovative directions of its development.

Keywords: socio-ecological system, socio-ecological process, management of socio-ecological processes, socio-ecological situation, environmental policy, socio-ecological consciousness, socio-ecological culture.

Постановка проблеми. Серед структури державних, політичних і наукових пріоритетів реальну увагу доцільно приділити розвитку досліджень соціоекологічних процесів. Соціоекологічний процес – це зміни соціоекологічного стану у часі, а соціоекологічний стан – це природна ситуація, яка виникла внаслідок дії соціальних, економічних та екологічних чинників. Отже, соціоекологічний процес – це процес, який несе за собою зміну соціоекологічної ситуації, яка викає внаслідок дії негативних чинників (соціальних, економічних та екологічних) в певний період часу. Для цього варто віднайти вкрай потрібне нині хоча б мінімальне фінансування, для вдосконалення управління соціоекологічними процесами в Україні і провести структурні нововведення та вправдження відповідних інновацій. Усе це сприятиме інтеграції екополітичних методологічних та методичних засад прийняття відповідних законів, концепцій, державно-політичних рішень, постанов тощо. Без державно-політичного акцентування нагальності екологічної політики вирішення відповідних проблем позбавляється реального ґрунту. Важливо розвивати соціально-еколого-економічні дослідження зокрема, аналізувати сучасні протиріччя становлення природоохоронних механізмів законодавчої, виконавчої та судової влади, екологічні вимоги в структурі програм і діяльності партій, громадських організацій та рухів тощо. Варто цілеспрямовано координувати відповідні науково-дослідні

плани робіт політологів, правників, економістів, філософів, істориків з інститутів НАН України та вишів на національному та регіональному рівнях у контексті Наукової ради НАН України з проблем навколишнього середовища і розвитку, Координаційної ради з пріоритетного напрямку розвитку науки і техніки “Охорона навколишнього природного середовища” Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України, Національного комітету України з програми ЮНЕСКО “Людина і біосфера”, регіональних Наукових Центрив НАН України.

Аналіз основних досліджень та публікацій. Вагомий внесок у розвиток теоретичних та прикладних засад управління соціоекосистемами належить: Ф. Кене, А. Сміта, А. Тюрго, Т. Мальтуса, Д. Рікардо, Г. Тюнена, Л. Вальраса, А. Маршала, С. Подолинського, Є. Бем-Баверка, К. Віксела, М. Туган-Барановського, Ф. Содді, В. Вернадського, Н. Джоржеско-Рогена, Ю. Одума, Г. Дейлі, Дж. Кобба, Р. Костанза, С. Ель Серафі, Я. Тінбергена, Р. Хьютинга та ін.

Цю проблему активно вивчають і на пострадянському просторі, у тім числі й українські вчені. Дослідження, пов’язані із вивченням взаємозв’язків “природа–людина–природа”, належать сучасним ученим: Г. Бачинському, М. Голубцю, С. Злупку, В. Некосу, О. Паламарчуку, В. Поповкіну, О. Шаблію, І. Александрову, О. Бадраку, Ю. Бажалу, В. Барановському, Б. Данилишину, Е. Гірусову, А. Голубу, Л. Гринів, Л. Мельнику, Б. Прикіну, М. Руденку, Г. Струковай, Л. Шостак, О. Векличко, О. Врублевський, І. Грабинському, М. Долішному, І. Михасюку, А. Хоронжому, М. Оробчуку, А. Дубодєловій, Л. Рібуну, І. Синякевичу, Ю. Стадницькому, В. Степанову, Ю. Туниці, С. Харічкову, В. Шевчуку та іншим.

Формування цілей статті. Провести аналіз ефективного управління соціоекологічними процесами, виявити головні чинники, які зумовлюють її рівень; обґрунтувати напрями вдосконалення організації управління соціоекологічними процесами, зокрема інноваційні напрямки впровадження в Україні.

Опис основного матеріалу дослідження. Сучасна світова екологічна, як і економічна та соціальна криза, є наслідком збоїв функціонування фундаментальних механізмів глобальної соціально-економічної (соціоекосистеми) системи, що потерпає від традиційних (споживацьких) принципів використання природних ресурсів, що призвело до порушення єдності розвитку суспільства та біосфери як єдино реальної можливості їх спільного сутнісного буття, необхідності врахування факторів антропотехногенного та соціального впливу. Наприклад, в Україні у 2017 р. викиди забруднювальних речовин в атмосферне повітря становили 7 678,0 тис. т; скидання забруднених зворотних вод у природні поверхневі водні об’єкти 2 744 млн. м куб; утворено 519 191,7 тис. т. відходів. Отже, антропотехногенний вплив та його зростаючі негативні соціоекологічні наслідки обумовлюють зміну суспільних підходів до розвитку соціально-економічної, екологічної, науково-технологічної та духовної сфер на світовому, регіональному і особливо локальному рівнях. Традиційні форми охорони природи за цих умов неспроможні забезпечити ефективний захист біосфери від нераціонального споживання її ресурсів.

Утилітарне “завойовницьке” ставлення до природи повинно відійти в минуле, екологічний імператив має глибоко інтегруватись у різноманітні функції суспільства. Тому шлях оптимізації впливу суспільства на природу на сучасному етапі необхідно віднайти у стратегії державно-політичного управління економікою та соціальним життям, науковій розробці й активному запровадженні якісно нових, науково-методологічних, соціально-економічних, правових, освітніх, світоглядних принципів, які б відповідали новітній соціоекологічній парадигмі, сприяючи неперервному, сталому та безпечному розвитку України.

Держава повинна взяти на себе всю стратегічну відповідальність за управління соціоекологічними процесами, при цьому в основу державного регулювання має бути

покладений принцип неперервності та комплексності управління цим процесом. Необхідно реально екологізувати принципи і практику управління суспільством, матеріальним виробництвом та комплексом усіх його галузей; створити ефективну еколого-економічну систему природокористування; новітні технології ресурсозбереження; вивести країну на світовий рівень розуміння, а відтак, практики раціонального використання природних ресурсів та довкілля. Повинна посилитися конструктивна функція держави у становленні розвинутої системи ринкових економічних інструментів екологічної політики, екологізації Державного бюджету. Доцільно законодавчо забезпечити чіткий розподіл прав власності на природні ресурси на національному, регіональному та місцевому рівнях.

Поглиблення політико-екологічної обґрунтованості державних рішень є передумовою піднесення значення екологічної політики в суспільстві, чинником трансформації громадської думки щодо екологічного компонента державотворення, розвитку екологічного правового поля. З цією метою варто розширити коло спеціалістів, які повинні брати участь у розробленні положень екологічного законодавства, залучаючи в якості експертів і вчених-суспільствознавців: політологів, філософів, соціологів, етнологів тощо. Адже екологічна політика та її законодавче підґрунтя мають бути комплексними та орієнтуватися на дотримання прав людини. Під екополітологічним кутом зору треба об'єктивно оцінити існуючі тенденції політики прийняття Державного бюджету, функціонування системи податків, фінансово-кредитного регулювання, судочинства тощо.

Реалізація основних напрямів державної політики України у галузі управління соціоекологічними процесами, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки надалі повинна передбачати державний протекціонізм ринку екологічного підприємництва та екологічних послуг; істотне зростання природоохоронних виплат з Державного бюджету України та місцевих бюджетів; повноформатне запровадження економічного механізму природокористування; систем екологічної сертифікації, ліцензування, аудиту, лізингу та інших компонентів природоохоронної діяльності. Екологізація економіки повинна передбачати розроблення та реалізацію державної політики використання природних ресурсів як національного економічного потенціалу, який застосовується в суспільному виробництві та має свою вартість. Треба негайно запровадити принципово новий економічний механізм природокористування та охорони природного середовища, істотне зростання на цій основі частки екологічних витрат у ВВП хоча би до рівня 1,2–1,5 %, як у східноєвропейських країнах з перехідною економікою, замість нинішніх 0,25–0,3 %. Для цього необхідно сприяти структурній перебудові економіки в напрямі поліпшення використання регіональних природних ресурсів та економічних можливостей, вдосконалення менеджменту виробництвом з урахуванням екологічних критеріїв, маючи за мету: впровадження ефективних економічних інструментів захисту та відновлення екосистем через інвестиційні пріоритети; охорону та подальше розширення заповідних територій для збереження біорізноманіття, недопущення подальших незворотних втрат генофонду та біологічних ресурсів країни; надання кредитуванню підприємств, які виготовляють екологічнобезпечну продукцію, пріоритетності та пільгових умов оподаткування; взаємодію у вирішенні екологічних питань з міжнародним співтовариством в інтересах поліпшення стану здоров'я населення, мінімізації значних соціальних та економічних втрат від складної екологічної ситуації.

Шляхи оптимізації управління соціоекосистемами процесами в Україні, на наш погляд, повинні передбачати наступне:

– сформуванню єдиний екологічнобезпечний господарсько-економічний простір, який повинен стати основою сталого та екологічнобезпечного розвитку країни. Екологізація економіки повинна передбачати розроблення та ведення державної політики використання природних ресурсів як національного, так і регіонального економічного потенціалу, який застосовується в суспільному виробництві та має свою вартість;

– впровадження ефективних економічних інструментів захисту та відновлення екосистем через інвестиційні пріоритети. Необхідно в короткі терміни детально розробити та схвалити інтегровану державну еколого-економічну політику. Лише на основі еколого-економічної системи ринкових реформ в Україні можна докорінно перебудувати взаємовідносини людини з природою в напрямі їх збалансування. Враховуючи це, необхідно розробити та запровадити єдину систему економічної оцінки природних ресурсів; заходи щодо охорони природи та фінансової оцінки збитку, що заподіює довіллю нераціональне природокористування; розробити сучасні принципи та вдосконалити відповідні податкові інструменти, а також системи кредитування тощо;

– одним із дієвих механізмів стимулювання розвитку екологічного підприємництва та фінансування різних видів природоохоронної діяльності в Україні має неминуче стати система страхових екологічних фондів. Головними джерелами їх формування можуть бути: страхові внески підприємств, діяльність яких пов'язана з ризиком екологічно небезпечних ситуацій та аварій; відрахування від прибутку підприємств, інші надходження, які не підлягають оподаткуванню;

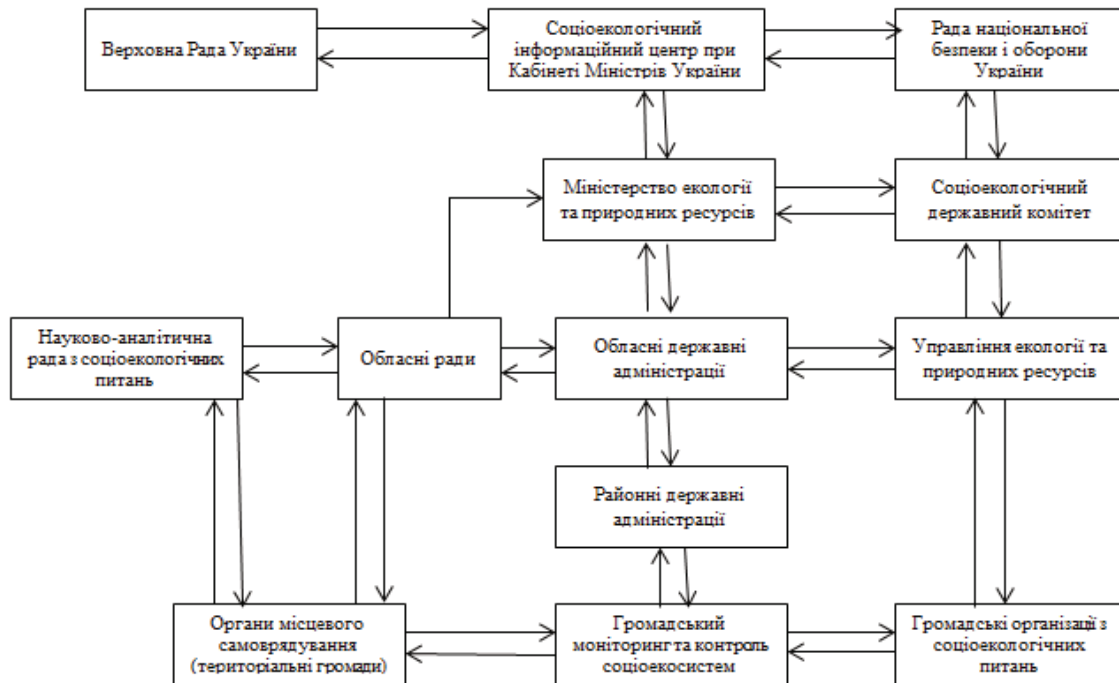
– важливим завданням державного управління соціоекологічними процесами є пропаганда відповідних знань і виховання екологічної свідомості, формування відповідної соціоекологічної культури, яку, на наш погляд, варто розглядати як сталу систему знань, цінностей, культурних еталонів, традицій, соціальних звичок та умінь, які відтворюють найпоширеніші в суспільстві зразки й моделі природоохоронної діяльності та поведінки людини, що реалізуються у сфері соціоекономічних відносин. Відповідно екологічні знання повинні бути обов'язковою кваліфікаційною вимогою для всіх посадових осіб, діяльність яких пов'язана з використанням природних ресурсів та призводить до впливу на стан навколишнього природного середовища;

– розробити комплексну стратегію екологізації освітніх програм, яка враховувала б політичні та соціально-економічні аспекти вирішення проблем впливу суспільства на природне довкілля в Україні, питання історичного досвіду взаємовідносин людини і природи, збереження народних традицій та звичаїв, охорони пам'яток природи тощо.

Реалізація запропонованих заходів потребує внесення змін до законодавства України, виправлення недоліків організаційно-управлінського механізму. Удосконаленню цього механізму, на нашу думку, сприятиме покращення його структури (рис. 1). Пропонуємо створити соціоекологічний інформаційний центр при Кабінеті Міністрів України, соціоекологічний Державний комітет, науково-аналітичну раду з соціоекологічних питань, громадський моніторинг та контроль соціоекосистем, громадські організації з соціоекологічних питань.

Ці нові підрозділи мають забезпечити ефективність діяльності організаційної структури управління соціоекологічними процесами на державному рівні (Соціоекологічний інформаційний центр та Соціоекологічний державний комітет), на регіональному рівні (Науково-аналітична рада з соціоекологічних питань), на місцевому рівні важливе значення мають такі структури як громадський моніторинг, контроль соціоекосистемами, та громадські організації з соціоекологічних питань.

Головним завданням запропонованих нововведень є врахування особливостей функціонування кожної складової соціоекологічного процесу, а саме – соціальної підсистеми, метою діяльності якої є зростання рівня життя населення, економічної підсистеми з її максимізацією прибутків та екологічної підсистеми, що переслідує мету збереження та відтворення природних ресурсів. Особливого значення набуває тут зворотний зв'язок у реалізації екологічних і природоохоронних програм, в основі якого повинен бути постійний громадський моніторинг, спрямований на отримання соціоекологічної інформації від населення, фахівців та експертів, необхідної для прийняття науково обґрунтованих рішень як на державному, так і регіональному рівнях.

Рис. 1. Організаційна структура управління соціоекологічними процесами в Україні [розробка автора]

Необхідно в короткі терміни детально розробити та схвалити інтегровану державну еколого-економічну політику. Лише на основі еколого-економічної системи ринкових реформ в Україні можна докорінно перебудувати взаємовідносини людини з природою в напрямі їх збалансування. Враховуючи це необхідно:

а). розробити та запровадити єдину систему економічного оцінювання природних ресурсів, заходів їх охорони, а також фінансового оцінювання збитків, що заподіюються довіллю нераціональним природокористуванням;

б). вдосконалити: відповідні податкові інструменти; екологічно спрямоване кредитування; субсидії, компенсації, дотації, екологічні платежі; ціни; виплати за збереження природних ресурсів або їх економію; продаж екологічних прав на викиди та забруднення;

в). закласти законодавчі основи регулювання ринку екологічно чистої продукції, послуг екологічного спрямування, контролю та захисту інтересів національного виробника та української держави;

г). сприяти організації на конкурентній основі екологічного виробництва та забезпеченню його функціонування;

д). запровадити політику стимулюючих цін і надбавок на екологічно чисту продукцію та послуги;

е). сформувати галузеві центри та розробити законодавчо-нормативні засади з екологічного аудиту, екологічної стандартизації, екологічного ліцензування різних видів економічної діяльності, екологічної сертифікації товарів і продуктів, еколого-метрологічного контролю, акредитації суб'єктів екологічного підприємництва, які виробляють продукцію, виконують роботи та надають послуги екологічної спрямованості;

Одним із дієвих механізмів стимулювання розвитку екологічного підприємництва та фінансування різних видів природоохоронної діяльності в Україні має стати система страхових екологічних фондів. Основними джерелами їх формування можуть бути: страхові

внески підприємств, діяльність яких пов'язана з ризиком екологічно небезпечних ситуацій та аварій; відрахування від прибутку підприємств, інші надходження, які не підлягають оподаткуванню. Дієві інструменти екологічного підприємництва – міжнародне та національне екологічне маркування продукції та екологічна сертифікація фірм-виробників. Екологічне маркування продукції застосовується і як рекламний засіб, забезпечуючи високу конкурентоспроможність відповідних товарів.

З огляду на екологобезпечний розвиток має бути радикально переорієнтована інвестиційна, науково-технологічна, інноваційна політика з чітко визначеними загальнодержавними пріоритетами щодо стабільного розвитку економіки; комплексно вдосконалена державна цінова, кредитна, податкова та митна політика в напрямі її екологізації та переходу національної економіки на модель сталого екологобезпечного розвитку.

На часі розширення комплексної підготовки спеціалістів – носіїв екологічної орієнтації політики та практики сучасного й майбутнього розвитку. З цією метою доцільно розробити комплексну стратегію екологізації освітніх програм, куди були б залучені політичні та соціально-економічні аспекти вирішення проблем впливу суспільства на природне довкілля в Україні, питання історичного досвіду взаємовідносин людини і природи, збереження народних традицій та звичаїв, охорони пам'яток природи тощо.

Отже, найпершим і безпосереднім завданням управління соціоекологічними процесами є: втілення у життя принципів раціонального природокористування, які дають змогу докорінно перебудувати господарську діяльність людства, і, завдяки цьому, гармонізувати взаємодію суспільства та природи. Але ця гармонізація ніколи не буде реалізована на практиці, якщо запропоновані вченими соціоекологічні рекомендації залишаться на папері або будуть втілюватися у життя повільно і недбало. Реалізація наукових соціоекологічних розробок залежатиме від переконаності та активності безпосередніх виконавців, усього суспільства загалом і кожного громадянина зокрема. Лише тоді, коли переважна більшість людей зрозуміє всю небезпеку соціоекологічної кризи для подальшого існування людства й усвідомить необхідність добровільної відмови від деяких матеріальних благ заради відвернення цього лиха, можна буде ліквідувати гостру кризу відносин між людським суспільством та природним довкіллям.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Необхідно розробити та запровадити єдину систему економічного оцінювання природних ресурсів; заходи щодо охорони природи та фінансової оцінки збитку, що заподіює довкіллю нерациональне природокористування; розробити сучасні принципи та вдосконалити відповідні податкові інструменти, а також системи кредитування соціоекологічних проектів.

Для поліпшення організації управління соціоекологічними процесами в Україні пропонуємо створити соціоекологічний інформаційний центр при Кабінеті Міністрів України, соціоекологічний державний комітет, науково-аналітичну раду з соціоекологічних питань, громадський моніторинг та контроль соціоекосистем, громадські організації з соціоекологічних питань, які б забезпечили на державному, регіональному та місцевому рівні організацію управління соціоекологічними процесами. На перспективу працюємо над вдосконаленням організаційної структури управління соціоекологічними процесами в Україні.

References:

1. Melnik, G.L. (2002) *Ekologichna ekonomika: pidruchnik* [The Ecological Economics: Textbook]. Sumy: VDD "University Book" [in Ukrainian].
2. Mihasyuk, I. (1999). *Derzhavne reguluvannya ekonomiki v umovah globalizacii* [State regulation of the economy in conditions of globalization]. Lviv. [in Ukrainian].
3. Bachinskogo, G.O. (ed.). (2005). *Osnovi socioekologii* [The Fundamentals of Socioecology]. Kyiv [in Ukrainian].